

КАЛІ НАДВОР'Е НЕ СПРЫЯЕ...

Пасля выставак беларускага авангарду

Я не буду арыгінальным, калі скажу, што сёння мастацтва, якое, паводле канонаў сацыялістычнага рэалізму, павінна жыццё адлюстроўваць і накіроўваць, стаіць перад ім у роспачы ды разгубленасці. Што адлюстроўваць і куды накіроўваць? Раней быў “Эстэтычны ідэал” і “рэчаіснасць у яе рэвалюцыйным развіцці”. Цяпер відавочна, што ў выніку гэтага развіцця паміж ідэямі і жыццём утварылася велізарная прорва...

Сёння сярод мастакоў няма ахвочных будаваць праз прорву мост, брукаваць дарогу ў тым кірунку, які быў дырэктыўна зацверджаны ў 1932 годзе. Здаецца, зусім нядаўна на з'ездах, пленумах і сходах мастакоў толькі і справы было, што высвятляць, хто больш адданы “сацыялістычнаму рэалізму” (асаблівы націск рабіўся на першым слове). Зараз жа гаварыць пра яго лічыца амаль непрыстойным – як сталаму чалавеку прыгадваць памылкі маладосці ці апавядадаць пра вяроўку ў доме павешанага. На такім фоне рэзка ўзрасла актыўнасць прадстаўнікоў так званага нетрадыцыйнага мастацтва. Закрываеца адна выставка, адразу ж адкрываецца другая. Прычым у якасці фундатараў выступаюць Саюз мастакоў, камсамол, Фонд культуры. Беларускі авангард ужо знайшоў шлях у Москву і за межы краіны. Усё гаворыць пра тое, што авангард замацоўвае свае пазіцыі, і, відаць, нядоўга чакаць

таго часу, калі авангардысты будуць афіцыйна далучаныя і да сістэмы дамоваў – эканамічнай асновы існавання Саюза мастакоў. Такім чынам, тое, што нядайна лічылася “антымастацтвам”, паступова пераходзіць у супрацьлеглую катэгорию – “мастацтва”.

Для гэтага ёсць усе падставы. Па-першае, грамадства на Беларусі да авангарду прызычайлася. Маўляў, мы не першыя (выстаўкі твораў нетрадыцыйнага мастацтва даўно сталі традыцыйнымі ў Прыбалтыцы, Ленінградзе, Маскве і іншых рэгіёнах Саюза) і таму нічым не рызыкуем (ёсць у беларускіх мастакоў і ў іхніх калегаў з іншых творчых цэхаў такая харектэрная рыса – не вытыркацца першымі). Па-другое, мацнеюць спадзяванні, што прытоку у мастацтва свежай, “нефармальнай”, крыві нешта зменіць у сумнай статыстыцы наведвання мастацкіх выставак (у спісе папулярнасці, а значыць і грамадскай значнасці, выяўленчае мастацтва займае першы радок знізу). Па-трэцяе, і гэта, мабыць, галоўнае – жыць так, як мы жылі дагэтуль, болей немагчыма. Гэта адчувае і глядач, і мастак. А каб знайсці шляхі да новага, трэба экспериментаваць. Эксперимент у мастацтве, дзякую богу, не тое самае, што эксперимент у палітыцы, эканоміцы ці навуцы, у выніку якіх здараюцца “незапланаваныя” войны, катастрофічныя перамены клімату і выбухі на атамных электрастанцыях. У мастацтве абыходзіцца без чалавечых ахвяр (хоць у нашай краіне ў часы ўсталявання таго ж “сацыялістычнага рэалізму” бывала ўсялякае). Часцей за ўсё, калі эксперимент не ўдаецца, мастак проста застаецца без грошай. Непрыемна, цяжка, але не смяротна.

Не трэба атаясамліваць культурную дзейнасць з палітычнай, але мастак не можа закрываць вочы на тое, што робіцца за вакном ягонай майстэрні. Хоць бы таму, што мастацтва (у прыватнасці – выяўленчае) адчувае сёння ў барацьбе за гледача моцную канкурэнцыю найперш з боку... палітыкі. Наўрад ці сёння вернісаж нават скандальна вядомага аўтара збярэ столькі ж людзей, колькі мітынг “нефармалаў”, асабліва калі ён несанкцыянаваны. На такіх

мітынгах ёсць усё, чаго гледачы шукаюць і не знаходзяць у тэатры і на выставах: актуальная тэма, сюжэт, які невядома як павернецца, эфект суперажывання. Немалаважна і тое, што ў час палітычных імпрэзаў “нефармалаў” кожны сам вызначае характар свайго ўдзелу і ступень актыўнасці.

Думаю, што творцы нетрадыцыйнага мастацтва так хутка заваявалі на свой бок гледача, бо яны з самага пачатку былі бліжэй да “вуліцы”, у той час як Саюз мастакоў быў і застаецца бліжэй да “кабінетаў”. У першых амаль нічога няма – гэткія пралетарыі, у другіх ёсць сістэма (дагаворы, творчыя камандзіроўкі і гэтак далей), якая іх корміць і поіць. Асноўную масу, праўда, не вельмі сытна, але ж усё-ткі... Сістэма, дадам, шматпавярховая. Наверсе за кошт мастакоў нялага жыве “апарат”. Напрыклад, калі беларускі мастак прадае свой твор за мяжу, дык 47 працэнтаў грошай (у грашовых знаках той краіны, у якой здзелка адбылася) атрымлівае за пасярэдніцтва адзіная на ўсю краіну арганізацыя, што знаходзіцца, зразумела, у Москве. 33 працэнты (зноў жа ў канвертуемай валюце) бярэ кіраўніцтва Саюза мастакоў ССРР (зноў Москва). Знаходзіцца гаспадар і яшчэ на 10 працэнтаў тых грошай. Урэшце мастак атрымлівае ганарап у 10 працэнтаў ад агульнай сумы. У рублях... Прыгаданая сітуацыя не можа быць узорам сацыяльной справядлівасці. Так што не дзіва, калі ўсё часцей і часцей і самім членам творчага саюза прыходзяць у галаву “нефармальныя” думкі! Кшталту: “Навошта мне такі саюз, і навошта ён ўвогуле?” А між тым “нефармальная” карта ўжо разыгрываецца ў “кабінетных” гульнях. Разумныя дзядзькі хутка, трэба аддаць ім належнае, зарыентаваліся, што “авангардыста” трэба не душыць, а даць яму пэўную свободу (без матэрыяльнага забеспечэння). І потым гаварыць, што ў нас плюралізм (“А як жа, калі мы “такое” дазваляем!”), каб потым найбольш упартых і таленавітых перацягнуць у сваю “сістэму”.

Думаю, што першая рэспубліканская выстаўка нетрадыцыйнага мастацтва “Панарама”, што працавала ў канцы мінулага года – падзея неардынарная. Ёсць усе падставы разглядаць яе і як этап у заваяванні права на

творчае самавыяўленне; і як прызнанне таго, што авангард – сіла, з якой трэба лічыцца; і як спробу “апарату” гэтую стыхійную сілу падпарадковаць, выступіць гэткім “хросным бацькам” мастацкага плюралізму. Сапраўды, авангардыстам далі магчымасць выставіць тое, што яны самі лічаць вартым увагі гледача. Не было абрыдлага выстаўкома – атавізму застойнага часу, не было ніякіх ідэалагічных камісій, не было цэнзуры з боку афіцыйнага спонсара – Беларускага фонду культуры. Праўда, на некаторы час выставка была закрыта. Гаварылі пра гэта рознае. Адны сцвярджалі, што не абышлося без сталіністаў і іхняй лютай ненавісці да любых праяваў свабоды і авангарду ў прыватнасці, другія – што ініцыятарам прыпынення выставы былі пажарныя, заклапочаныя адсутнасцю спрацьпажарнай бяспекі будынка. Хто ведае, як яно было на самай справе. Галоўнае, выставай мусіць быць задаволеныя самі мастакі (яны, відаць, да апошняга моманту не ўяўлялі, што атрымаецца ўрэшце) – і гледачы. Бо атрымалася выдатная імправізацыя на тэму нашага жыцця.

Праўда, у жыцці саміх мастакоў і пасля выставы ўсё засталося па-ранейшаму – праблемы майстэрні, жылля, заробку. Я гэта да таго, што выставы, якія сёння з'яўляюцца вітрынай плюралізму, творцам не даюць амаль нічога, акрамя маральнага задавальнення. Дарэчы, Фонду культуры “Панарама” не каштавала амаль нічога, бо ўсё было зроблена рукамі саміх мастакоў.

У выставе бралі ўдзел мастакі творчых груп (аб'яднанняў, суполак – яны сябе называюць па-рознаму) “Форма”, “Плюраліз”, “БЛО”, “4–63”, “Квадрат”, “Комі-Кон” і нават “Бісмарк”.

Твораў камерцыйна-міфалагічнага аб'яднання “Бісмарк” я неяк не запомніў, а вось іхні “Маніфэст”, які ўгледзеў на падлозе сярод смецця, убіўся мне ў памяць.

Сябры аб'яднання, паводле “Маніфэсту”, маюць тры праграмныя лозунгі: 1. Калянізацыя. 2. Уперад. 3. Далоў. Аб'яднанне ладзіць лакальныя і міжнародныя аўкцыёны, выставы, акцыі і гандлі з адлічэннем часткі

сродкаў на пабудову... плывучае скульптуры Бісмарку (!). “Бісмарк” збіраецца адкрываць свае філіялы, канторы і прадстаўніцтвы ў розных краінах свету (за выключэннем Турцыі, якая акупуе Канстанцінопаль). “Бісмарк” учыняе калегію ганаровых асоб аб'яднання, у якую ўваходзяць:

1. Матыяс Руст.
2. Мяфістофэль.
3. Асабісты састаў авіяносца “Німіц”.
4. Мацей Рустаў.
5. Бакунін (пасмяротна).
6. Князь Крапоткін (пасмяротна).
7. Генась Хацкевіч-Менскі (у гэтым фрагменце “Маніфэста”, які я не буду каментаваць, захаваны правапіс арыгінала).

У “Панараме” прадстаўлены Мінск, Віцебск, Барысаў, Гомель, Гродна, Палацк. Шэраг мастакоў ужо вядомыя аматарам мастацтва па мінульых экспазіцыях нефармалаў. Сярод іх аўтарытэтныя ў сваім асяроддзі (асяроддзе гэтае, нагадаю, паспяхова спрачаеца з мастакамі з афіцыйнага Саюза мастакоў БССР за гледача) А. Тарановіч, Т. Копша, Л. Забаўчык, С. Малішэўскі, А. Малей, С. Лапша. Гэта тыя, хто пры нагодзе “пацягнуў” і на персанальную выставу. Але болей на “Панараме” такіх, хто можа, так бы мовіць, спяваць толькі ў хоры. У іх яшчэ не акрэслены ўласны светапогляд, не выяўлены ўласны поchyрк.

Тут было амаль усё, чым багаты беларускі авангард, а багаты ён не толькі на таленты і нерэалізаваныя пакуль што творчыя магчымасці, але таксама на амбіцыі ды юнацкую самаўпэўненасць (хоць “нефармалы” на Беларусі людзі ў большасці па-за маладзёвым узростам, але малады сам нефармальны рух). Бедны – на прафесіяналізм і агульную культуру. У дадзеным выпадку я гавару не пра канкрэтных мастакоў, а пра агульнае ўражанне ад выставы. Са мною, зразумела, можна спрачацца, бо крытэрыі прафесіяналізму ў традыцыйным і нетрадыцыйным мастацтве розныя. Ды ўсё ж такі прафесіяналізм бачны ўжо на падрыхтаваным да працы чыстым палатне ці аркушы паперы.

Уражанне такое, што многія шукаюць дзесяці даўно знайдзенае. На жаль, гэта натуральная з'ява пры нашай кепской інфармаванасці адносна таго, чым жыве апошнія дзесяцігоддзі навакольны свет. Але нават маючы самую

аб'ектыўную культурніцкую інфармацыю пра замежжа, мы не здолеем яе па-людску скарыстаць, пакуль не пазбавімся комплексу правінцыялізму і нацыянальнага ніглізму, пакуль свядома не станем на ўласны грунт. Пакуль не павернемся тварам да Беларусі. На “Панараме” было тое, што ў больш якасным выкананні можна пабачыць у Маскве, Прыбалтыцы. Я маю на ўвазе культуру колеру, кампазіцыйную пабудову, адпаведнасць выяўленчых сродкаў задуме мастака. У нас – шмат выпадковага, недзе пабачанага, пачутага, але не праведзенага праз сваё сэрца і свой розум.

Калі тэатр пачынаецца з вешалкі, дык выстава “Панарама” пачыналася з вуліцы. У дзень адкрыцця экспазіцыі ішоў дождж, на вуліцы – велізарныя лужыны, холад. Ды і сам інтэр'ер гэтай часткі горада паміж Ленінскім праспектам і Траецкім прадмесцем наводзіў на сумнія думкі. Старыя, даўно не фарбаваныя будынкі, велізарны плот, за якім ме-трабуд гвалтуе Міnsкае замчышча. Толькі белая постаць Ка-федральнага сабора ўносіла аptyмістычны дысананс у гэтую паэму смутку, працягам якой (другім раздзелам) была сама экспазіцыя “Панарамы”. Часам цяжка было зразумець: што гэта, ці не паспелі вымесці з пакоя смецце, ці гэта так задумана аўтарамі экспазіцыі? На сценах карціны, а побач, на ўмыўальніку – кавалак мыла. Гэта мастак намякае на кар-тачную сістэму (мыла ў свабодным продажы няма), да якой мы дажыліся на 72 годзе савецкай улады, ці гэта “проста так”? Шмат падобных пытанняў узнікала ў мяне на выста-ве. Але былі творы і з выразнай сацыяльнай скіраванасцю. Напрыклад, інсталяцыя “Постфактум” (аўтар Я. Шунейка) – гэта кампазіцыя з прадметаў, якія сабраныя разам, ста-новяцца нібыта сімвалам нашага супярэчлівага, знервава-нага і трагічнага часу. Кампазіцыю вянчае рыдлёўка, лязо якой пафарбавана чырвоным, пад колер крыві... А праз во-кны як дапаўненне экспазіцыі – мінскія краявіды. Усяго па-троху – то дахоўка падобнага на тэатральную дэкарацыю Траецкага, то брудны двор з будаўнічым смеццем, то гмахі праспекта Машэрава. Хоць ты бяры дадатковую плату за выставу гарадскога пейзажа.

Зноў вяртаюся да тэмы прафесіяналізму. Сённяшні, прынамсі беларускі, авангард нагадвае славутую шахматную партыю Астапа Бэндэра ў Вясюках. Маючы даволі цьмянае ўяўленне пра тое, што такое шахматы, “вялікі камбінатар” адразу разыграў класічны дэбют. Справа ўтым, што каб разыграць “класічны дэбют” у авангардысцкім мастацтве, зусім не абавязкова ўмесьці маляваць. Дастаткова паставіць на палатне крапку, пляму, правесці лінію ці проста плюнуць і расцерці, як ты аўтаматычна трапляеш у нейкі класічны (у сваёй мастацкай сістэме) напрамак – трансавангард, абстрактны экспрэсіянізм альбо геаметрычны абстракцыянізм, супрэматызм, ташызм і гэтак далей. Гэта разбэшчвае, бо мастак спадзяеца не на ўласныя сілы і талент, а на тое, што яго асвеціць свято далёкай зоркі, што ягонае “нямое” палатно агучыць далёкая музыка, і ўсё ўрэшце растлумачаць крытыкі. Такі настрой называецца спажывецкім. Асабіста мне найбольш цэльнай і лагічна аргументаванай падалася экспазіцыя віцебскай групы “Квадрат”. Можа, таму, што свой прафесіяналізм яе ўдзельнікі выяўляюць у формах, не надта далёкіх ад рэалістычных.

Адзін мастак пасля наведвання выстаўкі сказаў: “Гэта сапраўды падобна на нашае жыццё. Пасля такой выставы ты не здзівішся, калі на вуліцы табе надаюць па пысе хуліганы, аblaе прадаўшчыца ў краме, а на заканчэнне, калі ты прыйдзеш дадому, у дверы пазвоніць рэкецір”. Што ты зробіш, калі надвор’е не спрыяле настрою. Калі па дарозе да гармоніі ці проста нармальнага жыцця трэба зведаць дождж і холад, трэба скакаць праз лужыны і брысці бруднымі дварамі. Кажуць, што зоркі свецяць ярчэй, калі глядзець на іх не з вяршыні гары, а з глыбіні памынай ямы. Відаць, гэта якраз той выпадак.

І яшчэ колькі слоў пра выставу, якая праходзіла адначасова з “Панарамай”, літаральна за некалькі крохаў ад яе, у выставачным цэнтры на праспекце Машэрава. Яна мела даволі прэтэнцыёзнную назуву “Скарбы беларускага авангарду”. Арганізавана была цэнтрам “Арыенцір” пры ЦК ЛКСМБ. Поспеху, на які разлічвалі арганізатары,

выставка не мела. Ці то “Панарама” адбіла гледачоў у “Скарбаў...”, ці то дзве выставы аднаго напрамку побач – замноға. У “Скарбах...” былі прадстаўлены тыя ж імёны, што і на “Панараме”. Праўда, адбор быў больш строгі. Меншым быў элемент выпадковасці, але разам з тым знікла і такая прыцягальная для гледача непасрэднасць, імправізаванасць. Ва ўступным слове да каталога “Панарамы” ёсць такія слова: “Авангард неабходны, таксама як і любы іншы напрамак у мастацтве, усякаму грамадству, якое лічыць сябе развітым культурна і эканамічна”. Асабіста я не ўпэўнены, што нашу краіну можна аднесці да шэрагу развітых культурна і эканамічна. А няразвітасць накладае адбітак і на савецкі авангард, і на ўсё астатнє наша мастацтва. Авангард у пэўным сэнсе – гэта “гульні ў Захад”. Аднак у Еўропе апошні раз разбураві старую культуру ў імя светлай будучыні 200 гадоў назад, падчас Вялікай Французскай рэвалюцыі. І, дзякую богу, не паспелі ў гэтай справе широка разгарнуцца. Таму сёння там любы мастацкі кірунак – гэта проста новая звязо ў ланцугу культурніцкай эвалюцыі.

Іншая справа ў нас. Наш авангард чымсьці нагадвае прыгожы дзядоўнік, які выраз сярод смецця на падмурку зруйнаванага (зусім нядаўна) Храма. А цяпер уявіце, які лёс чакае гэту расліну, калі храм пачнучы адбудоўваць.

(“Літаратура і мастацтва”, 09.02.1990)